

SECTION 2. CIVIL LAW**2.1 Аспекти законодавчого регулювання правового статус опікунів та піклувальників у контексті цивільних правовідносин**

На сьогодні питання регулювання правовідносин опіки та піклування в Україні займає особливе місце, оскільки без підтримки держави значна кількість громадян України, які перебувають у важких життєвих умовах, не здатні вирішити більшість фінансових, соціальних питань. Відносини виникнення, зміни та припинення опіки та піклування регулюються Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, а також іншими нормативно-правовими актами. Дослідження правового змісту і структури опіки та піклування необхідно для визначення місця і значення правового інституту в системі українського права. Питання про основні правові характеристики інституту опіки та піклування, визначення його складових є до теперішнього часу дискусійним.

Інститут опіки та піклування є класичним інститутом цивільного (приватного) права. При цьому у різні часи його сутність, зміст і форми істотно відрізнялися. У процесі розвитку цивілізації інститут опіки та піклування, будучи причетним до багатьох основних категорій суспільного життя, зокрема, сім'я, приватна власність і держава, ніс на собі відбиток духу своєї епохи, але завжди був спрямований на забезпечення взаємної турботи про людей і охорони майна. Конвенцією ООН про права дитини наголошено, що діти мають зростати в сімейному середовищі в атмосфері щастя, любові та розуміння, а сім'ям має бути надано необхідні захист і підтримка [11].

Механізм правового регулювання опіки зумовлений тим, що у правовій доктрині опіка розглядається переважно як комплексний інститут сімейного та цивільного права. Включення норм про опіку та піклування до ЦК України повністю відповідає загальній концепції Цивільного Кодексу як кодексу приватного права. Водночас в Сімейному Кодексі України міститься гл. 19 «Опіка та піклування над дітьми», яка регулює опіку над дітьми як правову

форму влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. При цьому норми ЦКУ застосовуються до опіки щодо дітей, відповідно до ст. 8 Сімейного Кодексу України про застосування дорегулювання сімейних відносин Цивільного Кодексу України.

У встановленні інституту опіки та піклування римське право було взято за основу в багатьох державах, в тому числі і в Україні. Його принципи зазнали рецепції і нової інтерпретації, відбулася зміна понять, але основна база залишилася. Розвиваючись, інститут опіки та піклування в Україні сформулював власну систему, пройшовши довгий шлях від первісних інстинктивних поривів, пов'язаних з прийняттям в сім'ю дитини, до сучасної, законодавчо встановленої системи, яка захищається державою. Давнє право регламентувало відносини опіки та піклування як безпосередній контроль за збереженням майна, яке належить підопічному [12].

Сучасне ж право охоплює значно більше коло обов'язків і повноважень опікуна, в які, на відміну від стародавнього римського права, входить і гармонійний розвиток особистості, і виховання підопічного.

Сам вищезазначений інститут завжди був важливою складовою правової системи та відображав ставлення суспільства до охорони і виховання дитини та забезпечення гідної життєдіяльності неповносправним суспільним верствам. Науковий аналіз становлення та розвитку інституту опіки і піклування в Україні дозволяє глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, відтворити систему правових відносин, що характеризують самобутність правової системи України, забезпечити наступність розвитку вітчизняного права.

При цьому, важливо зазначити про багатоаспектність та проблематичність нормативно-правового регулювання цього питання з точки зору права та визначення особливостей статусу опікунів та піклувальників в національному. Особливого значення набуває такий інститут в умовах інтеграції, коли встановлюється опіка та піклування над дітьми іноземними громадянами. І в

цьому випадку, дуже важливо установити сталу законодавчу базу для урегулювання таких питань.

Встановлення опіки та піклування – це складний за правовою природою юридичний факт, який передбачає волевиявлення опікуна або піклувальника – фізичної особи. Побажання малолітньої або неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування не входить до складу юридичних фактів, які породжують опіку та піклування, але може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), якщо це відповідає інтересам (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України) [13].

Законодавство у сфері опіки та піклування містить відсилки як до цивільної так і сімейної сфери суспільного регулювання. Водночас, за національними нормативно-правовими актами опіка (піклування) встановлюється для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.

Якщо ми говоримо про заклади, які надають послуги опіки та піклування. Приміром інтернати, чи інші заклади виховання, то уповноваженою та відповідальною особою, у цьому випадку, є керівник такої установи/організації. Відповідно, вся відповідальність за життя та реалізацію прав і свобод таких осіб лежить на ньому, як на посадовій особі із відповідним колом повноважень та статусом.

Усі органи, які здійснюють опіку чи піклування щодо певної особи можна розділити за своїми галузями. Водночас, також в залежності від суб'єкта, щодо якого він здійснює функцію опіки чи піклування, а саме:

- органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл-інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

- органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах неповнолітніх здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

- органи соціального захисту населення здійснюють діяльність щодо забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують [14].

Питання щодо опіки та піклування гостро стоїть у сучасному суспільстві і є важливим компонентом для економічного, соціального та культурного благополуччя країни. З огляду на те, що ці терміни застосовують як міру систем захисту інтересів осіб, які не мають можливості в необхідному обсязі здійснювати свої індивідуальні потреби та права, то конкретним завданням опіки та піклування є сприяння і соціальна допомога тим категоріям осіб, які її потребують.

У свою чергу органи опіки та піклування здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства. Для допомоги в роботі при органах опіки та піклування створюються опікунські ради, що мають дорадчі функції і до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості [15].

Органи опіки та піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації мають широкі повноваження здійснювати та реалізовувати їх. Зокрема, вони стосуються визначених законодавством перелік прав і обов'язків.

Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена за статтею 59 Цивільного кодексу України. Піклування також може бути встановлене над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права. Опіка (піклування) над неповнолітніми дітьми встановлюється, якщо батьки:

- померли;
- невідомі;
- визнані в судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

Водночас, опіка та піклування є явищем, яке може використовуватися і при житті законних батьків. Коли, до прикладу, особи не справляються зі своїми обов'язками та неповнолітні особи потребують кращих умов життя.

Опіку (піклування) може бути встановлено і при житті батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

1. Судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини і передачу її під опіку незалежно від того, позбавлені вони батьківських прав чи ні, оскільки перебування з ними небезпечно для життя дитини;

2. Визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах);

3. Понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I - II групи) тощо) та інші, визначені законодавством випадки [16].

Такі випадки є вичерпними та виключними. Водночас, судова практика регламентує, що до вищезазначених заходів вдаються дуже рідко, оскільки все ж основним завданням держави є збереження інституту сім'ї у національній системі

Над повнолітніми дієздатними особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права і виконувати свої обов'язки, піклувальник може бути призначений лише на їх прохання.

При цьому, особа яка призначається на посаду опікуна чи піклувальника має право отримувати винагороду за свою діяльність. Водночас, виконуючи певні права та обов'язки, особи не можуть робити дій, що суперечать інтересам та законним вимогам таких осіб.

В межах даного дослідження вказано обов'язки та права опікунів (піклувальників), а саме те, що опікуни (піклувальники) мають право вимагати через суд повернення їм дітей, що перебувають у них під опікою і піклуванням, від будь-яких осіб, які утримують дітей у себе без законних підстав; опікуни (піклувальники) мають право управляти майном підопічних на користь останніх; опікуни (піклувальники) над неповнолітніми зобов'язані виховувати підопічних та забезпечувати піклування щодо осіб, з обмеженими можливостями, до прикладу дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя, захищати їх права та інтереси; опікун (піклувальник) повинен раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічних [17].

Розмежування понять опіки та піклування не має істотного значення у сфері виховання і освіти підопічних дітей, але вкрай важливе у сфері захисту опікунами (піклувальниками) та підопічними особистих і майнових прав та інтересів. Варто звернути увагу на деякі відмінності між інститутом опіки та піклування.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду. Також призначення опікуна є прямим наслідком визнання особою недієздатною (ч. 1 ст. 41 ЦК України) [18].

Після досягнення підопічним чотирнадцяти років опіка припиняється і призначається піклування. Опікун стає піклувальником.

Опіка припиняється:

- у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років, за винятком випадків, коли вони будуть в установленому порядку визнані недієздатними внаслідок психічних захворювань. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього;

- у разі одужання або значного поліпшення здоров'я особи, яка була визнана недієздатною, і відновлення судом її дієздатності;

- унаслідок смерті підопічного;

- унаслідок смерті опікуна.

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність. Піклування встановлюється над особою, яка є обмежено дієздатною. Так, ст. 36 ЦК України передбачає, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [18].

Піклування припиняється:

- досягнення фізичною особою повноліття;

- реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;

- у разі скасування судом обмеження в дієздатності осіб, які зловживали спиртними напоями або наркотичними речовинами;

- якщо відпали причини, що викликали встановлення піклування над особами, які за станом здоров'я не могли самостійно захищати свої права;

- унаслідок смерті особи, що перебувала під піклуванням;

- унаслідок смерті піклувальника.

При зловживанні правами і залишенні підопічних дітей без догляду і піклування опікун або піклувальник притягується до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Питання про правову природу опіки над неповнолітніми вважається спірним, оскільки поняття опіки належить до комплексних, бо з одного боку, це спосіб поповнення дієздатності дитини, з іншого – своєрідний інститут представництва, без якого фактично неможливо захищати права та інтереси неповнолітніх дітей. Перед інститутом опіки стоять завдання забезпечення: встановлення опіки над дітьми, які цього потребують; захисту прав та інтересів дітей, які перебувають під опікою; мінімального рівня забезпечення життя дітей, які перебувають під

опікою; державної підтримки громадян, які виконують обов'язки; виконання органами опіки покладених на них функцій.

Діти, які перебувають під опікою, мають особливе правове становище як учасники цивільних та сімейних правовідносин. Втрата батьківського піклування з тієї чи іншої причини є підставою для набуття дітьми додаткового комплексу прав не тільки в сімейних, а й в інших правовідносинах. Ці обставини дають змогу стверджувати про самостійний характер і специфіку правовідносин з виховання дітей, які перебувають під опікою.

Відповідно до проаналізованого матеріалу можна говорити про вичерпність та систематизованість інституту опіки та піклування та, окрім цього, чітке окреслення повноважень опікунів та піклувальників. Основні нормативні положення, які стосуються цієї сфери регулюють загальні положення, з огляду на сучасний стан речей. На сьогодні є багато прикладів, коли опікунство чи піклування може суперечити основоположним правам і свободам дитини чи особи, дієздатність якої обмежена, або взагалі відсутня.

У сфері правового регулювання відносин опіки сьогодні існують істотні недоліки: не розроблені теоретичні положення стосовно механізму правового регулювання у цій сфері; не визначений в належний спосіб понятійний апарат; у чинних правових актах недостатньо чітко розмежована компетенція органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо здійснення опіки; фактично не передбачається участь громадськості у виконанні завдань опіки; відсутня чіткість у визначенні правового статусу підопічних тощо.

Для подолання виявлених недоліків, необхідно прийняти спеціальний закон про опіку в Україні з визначенням відповідного понятійного апарата цієї сфери; деталізувати правове регулювання опіки щодо застосування відповідальності за правопорушення у цій сфері; визначити правові форми залучення суспільно-політичних організацій до виконання завдань опіки. Реалізація цих пропозицій сприяла б подальшому удосконаленню правового регулювання відносин у сфері опіки.

Інститут опіки та піклування зумовлений загальними потребами життя, необхідністю реалізовувати недостатній обсяг дієздатності тим особам, які обмежені в своїх можливостях в силу різних причин, тому цей інститут повинен обов'язково вдосконалюватися, оскільки він є одним з найважливіших напрямків забезпечення нормальної життєдіяльності фізичних осіб, які не можуть самостійно здійснювати свої права та обов'язки. Водночас, важливо усвідомлювати, що маючи певні обов'язки, опікун має і певні права та пільги, які стимулюють його до належного виконання своїх повноважень.